

USTAWA RZĄDOWA

z dnia 3-go maja 1791 roku

Stanisław August z Bożej łaski i woli Narodu Król Polski, Wielki Książę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Inflancki, Smoleński, Siewierski i Czerniechowski, wraz z stanami skonfederowanemi, w liczbie podwójnej Naród Polski reprezentującemi, uznając, iż los nas wszystkich od ugruntowania i wydoskonalenia konstytucji narodowej jedynie zawisł, długim doświadczeniem poznawszy zadawnione rządu naszego wady, a chcąc korzystać z pory, w jakiej się Europa znajduje, i z tej dogorywającej chwili, która nas samym sobie wróciła, wolni od hańbiących obcej przemocy nakazów, ceniąc drożej nad życie, nad szczęśliwość osobistą egzystencją polityczną, niepodległość zewnętrzną i wolność wewnętrzną narodu, którego los w ręce nasze jest powierzony, chcąc oraz na błogosławieństwo, na wdzięczność współczesnych i przyszłych pokoleń zasłużyć, mimo przeszkód, które w nas namiętności sprawować mogą, dla dobra powszechnego, dla ugruntowania wolności, dla ocalenia ojczyzny naszej i jej granic, z największą stałością ducha niniejszą konstytucję uchwalamy i tę całkowicie za świętą, za niewzruszoną deklarujemy, dopóki by naród w czasie, prawem przepisany, wyraźną wolą swoją nie uznał potrzeby odmienienia w niej jakiego artykułu. Do której to konstytucji dalsze ustawy sejmu teraźniejszego we wszystkim stosować się mają.

I. Religia panująca

Religią narodową panującą jest i będzie wiara święta rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami. Przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karami apostazji¹. Że zaś ta sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich naszych, przeto wszystkim ludziom, jakiegokolwiek bądź wyznania, pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy i dlatego wszelkich obrządków i religij wolność w krajach polskich, podług ustaw krajowych, warujemy.

II. Szlachta ziemianie

Szanując pamięć przodków naszych jako fundatorów rządu Wolnego stanowi szlacheckiemu wszelkie swobody, wolności, prerogatywy, pierwszeństwa w życiu prywatnem i publicznem najuroczyściej zapewniamy, szczególnie zaś prawa, statuta i przywileje temu stanowi od Kazimierza Wielkiego, Ludwika Węgierskiego, Władysława Jagiełły i Witolda, brata jego, wielkiego księcia Litewskiego, niemniej od Władysława i Kazimierza Jagiellończyków, od Jana Alberta², Aleksandra i Zygmunta Pierwszego braci, od Zygmunta Augusta ostatniego z linii jagiellońskiej sprawiedliwie i prawnie nadane, utwierdzamy, zapewniamy i za niewzruszone uznajemy. Godność stanu szlacheckiego w Polsce za równą wszelkim stopniom szlachectwa gdziekolwiek używanym przyznajemy. Wszystką szlachtę równymi być między sobą uznajemy, nie tylko co do starania się o urzędy i sprawowanie posług ojczyźnie, honor, sławę, pożytek przynoszących, ale oraz co do równego używania przywilejów i prerogatyw, stanowi szlacheckiemu służących, nade wszystko zaś prawa bezpieczeństwa osobistego, wolności osobistej i własności gruntowej i ruchomej, tak jak od wieków każdemu służyły, świętobliwie, nienaruszenie zachowane mieć chcemy i zachowujemy, zaręczając najuroczyściej, iż przeciwko własności czyjejkolwiek żadnej odmiany lub ekscepcji³ w prawie nie dopuścimy, owszem, najwyższa władza krajowa i rząd przez nią ustanowiony żadnych pretensyj pod pretekstem *iurium regalium*⁴ i jakimkolwiek innym pozorem do własności obywatelskich bądź w części, bądź w całości rościć sobie nie będzie. Dlatego bezpieczeństwo osobiste i wszelką własność, komukolwiek z prawa przynależną, jako prawdziwy społeczności węzeł, jako źrenicę wolności obywatelskiej szanujemy, zabezpieczamy, utwierdzamy i aby na potomne czasy szanowane, ubezpieczone i nienaruszone zostawały mieć chcemy. Szlachtę za najpierwszych obrońców wolności i niniejszej konstytucji uznajemy. Każdego szlachcica cnocie, obywatelstwu i honorowi jej świętość do szanowania, jej trwałość do strzeżenia poruczymy, jako jedyną twierdzę ojczyzny i swobód naszych.

---

¹Apostazja - wyklęcia

²Jana Alberta - Jana Olbrachta

³Ekscepcji - wyjątków

⁴*Iurium regalium* - wyłącznych praw królewskich

III. Miasta i mieszczenie

Prawo na teraźniejszym sejmie zapadłe pod tytułem: *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej* w zupełności utrzymane mieć chcemy i za część niniejszej konstytucji deklarujemy, jako prawo wolnej szlachcie polskiej, dla bezpieczeństwa ich swobód i całości wspólnej ojczyzny, nową, prawdziwą i skuteczną dającą siłę.

IV. Chłopi włościanie

Lud rolniczy, spod którego ręki płynie najobfitsze bogactw krajowych źródło, który najliczniejszą w narodzie stanowi ludność, a zatem najdzielniejszą kraju siłę, tak przez sprawiedliwość, ludzkość i obowiązki chrześcijańskie, jako i przez własny nasz interes dobrze zrozumiany, pod opiekę prawa i rządu krajowego przyjmujemy, stanowiąc, iż odtąd jakiebykolwiek swobody, nadania lub umowy dziedzice z włościanami dóbr swoich autentycznie ułożyli, czyli te swobody, nadania i umowy były z gromadami, czyli też z każdym osobno wsi mieszkańcem zrobione, będą stanowić wspólny i wzajemny obowiązek, podług rzetelnego znaczenia warunków i opisu zawartego w takowych nadaniach i umowach, pod opiekę rządu krajowego podpadający. Układy takowe i wynikające z nich obowiązki, przez jednego właściciela gruntu dobrowolnie przyjęte, nie tylko jego samego, ale i następców jego lub prawa nabywców tak wiązać będą, iż ich nigdy samowolnie odmieniać nie będą mocni. Nawzajem włościanie jakiegokolwiek bądź majątności od dobrowolnych umów, przyjętych nadań i z nimi złącznych powinności usuwać się inaczej nie będą mogli, tylko w takim sposobie i z takimi warunkami, jak w opisach tychże umów postanowione mieli, które, czy na wieczność, czyli do czasu przyjęte, ściśle ich obowiązywać będą. Zawarowawszy tym sposobem dziedziców przy wszelkich pożytkach od włościan im należących, a chcąc jak najskuteczniej zachęcić pomnożenie ludności krajowej, ogłaszamy wolność zupełną dla wszystkich ludzi, tak nowo przybywających, jak i tych, którzy by, pierw z kraju oddaliwszy się, teraz do ojczyzny powrócić chcieli, tak dalece, iż każdy człowiek do państw Rzeczypospolitej nowo z którejkolwiek strony przybyły lub powracający, jak tylko stanie nogą na ziemi Polskiej, wolnym jest zupełnie użyć przemysłu swojego, jak i gdzie chce, wolny jest czynić umowy na osiadłość, roboczną lub czynsze, jak i dopóki się umówi, wolny jest osiadać w mieście lub na wsiach, wolny jest mieszkać w Polsce lub do kraju, do którego zechce, powrócić, uczyniwszy zadosyć obowiązkom, które dobrowolnie na siebie przyjął.

V. Rząd czyli oznaczenie władz publicznych

Wszelka władza społeczności ludzkiej początek swój bierze z woli narodu. Aby więc całość państw, wolność obywatelską i porządek społeczności w równej wadze na zawsze zostawały, trzy władze rząd narodu Polskiego składać powinny i z woli prawa niniejszego na zawsze składać będą, to jest władza prawodawcza

w stanach zgromadzonych, władza najwyższa wykonawcza w królu i straży i władza sądownicza w jurysdykcjach, na ten koniec ustanowionych, lub ustanowić się mających.

VI. Sejm czyli władza prawodawcza

Sejm czyli stany zgromadzone na dwie izby dzielić się będą: na izbę poselską i na izbę senatorską pod prezydencją króla. Izba poselska, jako wyobrażenie i skład wszechwładztwa narodowego, będzie świątynią prawodawstwa. Przeto w izbie poselskiej najpierwej decydowane będą wszystkie projekty:

- 1-mo co do praw ogólnych, to jest konstytucyjnych, cywilnych, kryminalnych i do ustanowienia wieczystych podatków, w których to materjach propozycje od tronu województwom, ziemiom i powiatom do roztrząśnienia podane, a przez instrukcje do izby przychodzące, najpierwsze do decyzji wzięte być mają;
- 2-do co do uchwał sejmowych, to jest poborów doczesnych, stopnia monety, zaciągania długu publicznego, nobilitacyj⁵ i innych nagród przypadkowych, rozkładu wydatków publicznych, ordynaryjnych⁶ i ekstraordynaryjnych⁷, wojny, pokoju, ostatecznej ratyfikacji traktatów związkowych i handlowych, wszelkich dyplomatycznych aktów i umów, do prawa narodów ściągających się, kwitowania magistratur wykonawczych⁸ i tym podobnych zdarzeń, głównym narodowym potrzebom odpowiadających, w których to materjach propozycje od tronu, prosto do izby poselskiej przychodzić mające, pierwszeństwo w prowadzeniu mieć będą.

Izby senatorskiej, złożonej z biskupów, wojewodów, kasztelanów i ministrów pod prezydencją króla, mającego prawo raz dać *votum*⁹ swoje, drugi raz *paritatem*¹⁰ rozwiązywać osobiście lub nadesłaniem zdania swego do tejże izby, obowiązkiem jest

- 1-mo każde prawo, które po przejściu formalnem w izbie poselskiej do senatu natychmiast przesłane być powinno, przyjąć lub wstrzymać do dalszej narodu deliberacji¹¹ opisaną w prawie większością głosów. Przyjęcie moc i świętość prawa nadawać będzie. Wstrzymanie zaś zawiesi tylko prawo do przyszłego ordynaryjnego sejmku, na którym gdy powtórna nastąpi zgoda, prawo zawieszone od senatu przyjętem być musi;
- 2-do każdą uchwałę sejmową w materjach wyżej wyliczonych, którą izba poselska senatowi przysłać natychmiast powinna, wraz z tąż izbą poselską

---

⁵Nobilitacja - nadawanie tytułów i praw szlacheckich

⁶Ordynaryjnych - zwykłych, zazwyczaj uchwalanych

⁷Ekstraordynaryjnych - wyjątkowych

⁸Magistratura wykonawcza - postanowienie sądowe

⁹*Votum* - głos

¹⁰*Paritatem* - w głosowaniu równa ilość głosów *za* i *przeciw*

¹¹Deliberacja - rozważanie, naradzanie się

większością głosów decydować, a złączona izb obydwóch większość, podług prawa opisana, będzie wyrokiem i wolą stanów.

Warujemy, iż senatorowie i ministrowie w obiektach sprawowania się z urzędowania swego bądź w straży, bądź w komisji, *votum decisivum*¹² w sejmie nie będą mieli i tylko zasiadać wtenczas w senacie mają dla dania eksplikacyj¹³ na żądanie sejmu. Sejm zawsze gotowym będzie: prawodawczy i ordynaryjny. Rozpocząć się ma co dwa lata, trwać zaś będzie podług opisu prawa o sejmach. Gotowy, w potrzebach nagłych zwołany, stanowić ma o tej tylko materji, do której zwołanym będzie, lub o potrzebie, po czasie zwołania przypadłej. Prawo żadne na tym ordynaryjnym sejmie, na którym ustanowione było, znoszonym być nie może. Komplet sejmu składać się będzie z liczby osób, niższym prawem opisanej, tak w izbie poselskiej, jako i w izbie senatorskiej. *Prawo o sejmikach*, na teraźniejszym sejmie ustanowione, jako najistotniejszą zasadę wolności obywatelskiej, uroczyście zabezpieczamy.

Jako zaś prawodawstwo sprawowane być nie może przez wszystkich i naród wyręcza się w tej mierze przez reprezentantów czyli posłów swoich dobrowolnie wybranych, przeto stanowimy, iż posłowie na sejmikach obrani w prawodawstwie i ogólnych narodu potrzebach podług niniejszej konstytucji uważani być mają jako reprezentanci całego narodu, będąc składem ufności powszechnej. Wszystko i wszędzie większością głosów udecydowane być powinno; przeto *liberum veto*, konfederacje wszelkiego gatunku i sejmy konfederackie, jako duchowi niniejszej konstytucji przeciwne, rząd obalające, społeczność niszczące, na zawsze znosimy. Zapobiegając z jednej strony gwałtownym i częstym odmianom konstytucji narodowej, z drugiej uznając potrzebę wydoskonalenia onej, po doświadczeniu jej skutków, co do pomyślności publicznej, porę i czas rewizji i poprawę konstytucji co lat dwadzieścia pięć naznaczamy. Chcąc mieć takowy sejm konstytucyjny ekstraordynaryjnym podług osobnego o nim prawa opisu.

VII. Król, władza wykonawcza

Żaden rząd najdoskonalszy bez dzielnej władzy wykonawczej stać nie może. Szczęśliwość narodów od praw sprawiedliwych, praw skutek od ich wykonania zależy. Doświadczenie nauczyło, że zaniedbanie tej części rządu nieszczęściami napełniło Polskę. Zawarowawszy przeto wolnemu narodowi Polskiemu władzę praw sobie stanowienia i moc baczności nad wszelką wykonawczą władzą, oraz wybierania urzędników do magistratur, władzę najwyższego wykonywania praw królowi w radzie jego oddajemy, która to rada Strażą Praw zwać się będzie. Władza wykonawcza do pilnowania praw i onych pełnienia ściśle jest obowiązana. Tam czynną z siebie będzie, gdzie prawa pozwalają, gdzie prawa potrzebują dozoru, egzekucji, a nawet silnej pomocy. Posłuszeństwo należy jej się zawsze od wszystkich magistratur, moc przynaglenia nieposłuszne i zaniedbujące swe obowiązki magistratury w jej ręku zostawiamy. Władza wykonawcza nie będzie

¹² *Votum decisivum* - z głosem decydującym

¹³ Eksplikacja - wyjaśnienie

mogła praw stanowić ani tłumaczyć, podatków i poborów pod jakimkolwiek imieniem nakładać, długów publicznych zaciągać, rozkładu dochodów skarbowych przez sejm zrobionego odmieniać, wojny wydawać, pokoju ani traktatu i żadnego aktu dyplomatycznego *definitive*¹⁴ zawierać. Wolno jej tylko będzie tymczasowe z zagranicznymi prowadzić negocjacje oraz tymczasowe i potoczne dla bezpieczeństwa i spokojności kraju wynikające potrzeby załatwiać, o których najbliższemu zgromadzeniu sejmowemu donieść winna. Tron Polski elekcyjnym przez familję¹⁵ mieć na zawsze chcemy i stanowimy. Doznane klęski bezkrólewioń, perjodycznie rząd wywracających, powinność ubezpieczenia losu każdego mieszkańca ziemi Polskiej i zamknięcie na zawsze drogi wpływów mojarstw zagranicznych, pamięć świetności i szczęścia ojczyzny naszej, za czasów familj ciągle panujących, potrzeba odwrócenia od ambicji tronu obcych i możnych Polaków, zwrócenia do jednomyślnego wolności narodowej pielęgnowania, wskazały roztropności naszej oddanie tronu polskiego prawem następstwa. Stanowimy przeto, iż po życiu, jakiego nam dobroć Boska pozwoli, elektor dzisiejszy Saski w Polsce królować będzie. Dynastia przyszłych królów polskich zacznie się na osobie Fryderyka Augusta, dzisiejszego elektora Saskiego, którego sukcesorem *de lumbis*¹⁶ z płci męskiej tron Polski przeznaczamy. Najstarszy syn króla panującego po ojcu na tron następować ma. Gdyby zaś dzisiejszy elektor Saski nie miał potomstwa płci męskiej, tedy mąż przez elektora, za zgodą stanów zgromadzonych córce jego dobrany, zaczynać ma linią następstwa płci męskiej do tronu Polskiego. Dla czego Marię Augustę Nepomucenę, córkę elektora, za infantkę Polską deklarujemy, zachowując przy narodzie prawo, żadnej preskrypcji¹⁷ podpadać nie mogące, wybrania do tronu drugiego domu po wygaśnięciu pierwszego.

Każdy król, wstępując na tron, wykona przysięgę Bogu i Narodowi na zachowanie konstytucji niniejszej, na *pacta conventa*¹⁸, które ułożone będą z dzisiejszym elektorem Saskim, jako przeznaczonym do tronu i które, tak jak dawne, wiązać go będą. Osoba króla jest święta i bezpieczna od wszystkiego. Nic sam przez się nie czyniący, za nic w odpowiedzi narodowi być nie może. Nie samowładcą, ale ojcem i głową narodu być powinien i tym go prawo i konstytucja niniejsza być uznaje i deklaruje. Dochody tak, jak będą w paktach konwentach opisane i prerogatywy tronowi właściwe, niniejszą konstytucję dla przyszłego elekta zawarowane, tkniętymi być nie będą mogły. Wszystkie akta publiczne, trybunały, sądy, magistratury, monety, stemple pod królewskim powinny iść imieniem. Król, którego mu wszelka moc dobrze czynienia zostawiona być powinna, mieć będzie *ius agratiandi*¹⁹ na śmierć skazanych, prócz in criminibus status²⁰. Do króla rozrządzenie najwyższe siłami zbrojnymi krajowymi w czasie

¹⁴*Definitive* - ostatecznie

¹⁵Familie - rodziny, rody, dynastie

¹⁶*De lumbis* - legalnie zrodzonym, z prawego łoża

¹⁷Preskrypcja - ograniczenie

¹⁸*Pacta conventa* - układ pomiędzy nowoobranym królem elekcyjnym a narodem reprezentowanym przez sejm i senat określający wzajemne prawa i obowiązki. Bez ich podpisania król-elekt nie mógł być koronowany. Obowiązywały od pierwszej elekcji - Henryka Walezego.

¹⁹*Ius agratiandi* - prawo łaski

²⁰In criminibus status - w przestępstwach zbrodni stanu

wojny i nominowanie komendantów wojska należeć będzie, z wolną atoli ich odmianą za wolą narodu. Patentować oficerów i mianować urzędniki podług prawa niższego opisu, nominować biskupów i senatorów podług opisu tegoż prawa, oraz ministrów, jako urzędników pierwszych władzy wykonawczej, jego będzie obowiązkiem.

Straż, czyli rada królewska, do dozoru całości i egzekucji praw królowi dodana, składać się będzie:

- 1-mo z prymasa, jako głowy duchowieństwa polskiego i jako prezesa komisji edukacyjnej, mogącego być wyreżczonym w straży przez pierwszego *ex ordine*²¹ biskupa, którzy rezolucji podpisywać nie mogą;
- 2-do z pięciu ministrów, to jest ministra policji, ministra pieczęci, ministra *belli*²², ministra skarbu, ministra pieczęci do spraw zagranicznych;
- 3-tio, z dwóch sekretarzów, z których jeden protokół straży, drugi protokół spraw zagranicznych trzymać będą, obydwaj bez *votum* decydującego.

Następca tronu z małoletności wyszedłszy i przysięgę na konstytucję wykonawszy, na wszystkich straży posiedzeniach, lecz bez głosu, przytomnym być może. Marszałek sejmowy, jako na dwa lata wybrany, wchodzić będzie w liczbę zasiadających w straży, bez wdawania się w jej rezolucje, jedynie dla zwołania sejm gotowego. W takim zdarzeniu gdyby on uznał, w przypadkach koniecznego zwołania sejm gotowego wymagających, rzetelną potrzebę, a król go zwołać wzbraniał się, tedy tenże marszałek do posłów i senatorów wydać powinien listy okólne, zwołując onych na sejm gotowy i powody zwołania tego wyrażając. Przypadki zaś do koniecznego zwołania sejm są tylko następujące:

- 1-mo w gwałtownej potrzebie do prawa narodu ściągającej się, a szczególnie w przypadku wojny ościennej;
- 2-do w przypadku wewnętrznego zamieszania grożącego rewolucją kraju lub kolizją między magistraturami;
- 3-tio w widocznym powszechnym głodzie niebezpieczeństwie;
- 4-to w osierociałym stanie ojczyzny przez śmierć króla lub w niebezpiecznej jego chorobie.

Wszystkie rezolucje w straży roztrząsane będą przez skład wyżej wymieniony. Decyzja królewska po wysłuchanych wszystkich zdaniach przeważać powinna, aby jedna była w wykonaniu prawa wola. Przeto każda ze straży rezolucja pod imieniem królewskim i z podpisem ręki jego wychodzić będzie, powinna jednak być podpisana także przez jednego z ministrów, zasiadających w straży, i tak podpisana do posłuszeństwa wiązać będzie, i dopełnioną być ma przez komisję, bądź przez jakiegokolwiek magistratury wykonawcze, w tych jednak szczególnie materjach, które wyraźnie niniejszym prawem wyłączone nie są. W przypadku,

²¹ *Ex ordine* - z porządku; tu: w hierarchii

²² *Belli* - wojny

gdyby żaden z ministrów zasiadających decyzji podpisać nie chciał, król odstąpi od tej decyzji, a gdyby przy niej upierał się, marszałek sejmowy, w tym przypadku, upraszać będzie o zwołanie sejm gotowego, i jeżeli król spóźnić będzie zwołanie, marszałek to wykonać powinien.

Jako nominowanie wszystkich ministrów, tak i wezwanie z nich jednego od każdego administracji wydziału do rady swojej czyli straży króla jest prawem. Wezwanie do ministra do zasiadania w straży na lat dwa będzie, z wolnem onego nadal przez króla potwierdzeniem. Ministrowie, do straży wezwani, w komisjach zasiadać nie mają. W przypadku zaś, gdyby większość dwóch trzecich wotów sekretnych obydwu izb złączonych na sejmie ministra bądź w straży, bądź w urzędzie odmianę żądała, król natychmiast na jego miejsce innego nominować powinien. Chcąc, aby Straż Praw narodowych obowiązana była do ścisłej odpowiedzi narodowi za wszelkie onych przestępstwa, stanowimy, iż, gdy ministrowie będą oskarżeni przez deputację, do egzaminowania ich czynności wyznaczoną, o przestępstwo prawa, odpowiadać mają z osób i majątków swoich. W wszelkich takowych oskarżeniach stany zgromadzone prostą większością wotów izb złączonych odesłać obwinionych ministrów mają do sądów sejmowych po sprawiedliwe i wyrównyujące przestępstwu ich ukaranie, lub przy dowiedzionej niewinności od sprawy i kary uwolnione. Dla porządkowego władzy wykonawczej dopełnienia, ustanawiamy oddzielne komisje, mające związek ze strażą i obowiązane do posłuszeństwa tejże straży. Komisarze do nich wybierani będą przez sejm dla sprawowania urzędów swoich w przeciągu czasu, prawem opisanego. Komisje te są:

- 1-mo edukacji;
- 2-o policji;
- 3-tio wojska;
- 4-to skarbu.

Komisje porządkowe wojewódzkie na tym sejmie ustanowione, równie do dozoru straży należące, dobierać będą rozkazy przez wyżej wspomniane pośrednicze komisje *respective*²³ co do obiektów każdej z nich władzy i obowiązków.

VIII. Władza sądownicza

Władza sądownicza nie może być wykonywaną ani przez władzę prawodawczą, ani przez króla, lecz przez magistratury, na ten koniec ustanowione i wybierane. Powinna zaś być tak do miejsc przywiązana, żeby każdy człowiek bliską dla siebie znalazł sprawiedliwość, żeby przestępny widział wszędzie groźną nad sobą rękę krajowego rządu.

- 1-mo. Ustanawiamy przeto Sądy pierwszej instancji dla każdego województwa, ziemi i powiatu, do których sędziowie wybierani będą na sejmikach.

---

²³ *Respective* - przestrzegając, odnośnie do

Sądy pierwszej instancji będą zawsze gotowe i czuwające na oddanie sprawiedliwości tym, którzy jej potrzebują. Od tych sądów iść będzie apelacja na trybunały główne, dla każdej prowincji być mające, złożone równie z osób na sejmikach wybranych. I te sądy tak pierwszej, jako i ostatniej instancji będą sądami ziemiańskimi dla szlachty i wszystkich właścicieli ziemskich z kimkolwiek *in causis iuris et facti*²⁴.

- 2-do. Jurysdykcje zaś sądowe wszystkim miastom podług prawa sejmu teraźniejszego *O miastach wolnych królewskich* zabezpieczamy.
- 3-tio. Sądy referendarskie²⁵ dla każdej prowincji osobne mieć chcemy w sprawach włościan wolnych, dawnymi prawami sądowi temu poddanych.
- 4-to. Sądy zadworne²⁶, asesorskie²⁷, relacyjne²⁸ i kurlandzkie zachowujemy.
- 5-to. Komisje wykonawcze będą miały sądy w sprawach, do swej administracji należących.
- 6-to. Oprócz sądów w sprawach cywilnych i kryminalnych dla wszystkich stanów, będzie sąd najwyższy, sejmowy zwany, do którego przy otwarciu każdego sejmu obrane będą osoby.

Do tego sądu należeć będą wystęпки przeciwko narodowi i królowi, czyli *crimina status*. Nowy kodeks praw cywilnych i kryminalnych przez wyznaczone przez sejm osoby spisać rozkazujemy.

IX. Regencja

Straż będzie oraz regencją, mając na czele królowę, albo w jej nieprzytomności prymasa. W tych trzech tylko przypadkach miejsce mieć może regencja:

- 1-mo w czasie małoletności króla;
- 2-do w czasie niemocy trwale pomieszenie zmysłów sprawującej;
- 3-tio w przypadku gdyby król był wzięty na wojnie. Małoletność trwać tylko będzie do lat 18 spełnionych;

²⁴*In causis iuris et facti* - w sprawach zgodnie z prawem i procedurą

²⁵Sąd referendarski utworzony w 1507 r., najwyższy sąd dominialny króla. Sąd jednostkowy. Rozpatrywał sprawy wniesione przez chłopów z królewskiej, ekonomii, dóbr klasztorów, należących do miast królewskich.

²⁶Sądy zadworne - sądy dworu królewskiego ostatniej instancji, odbywające posiedzenia w miejscu pobytu króla.

²⁷Sądy asesorskie - sądy królewskie apelacyjne, rozpatrujące odwołania od postanowień sądów miejskich.

²⁸Sądy relacyjne - sądy asesorskie, w których zasiadał król z senatorami i ministrami. Rozpatrywanie spraw apelacyjnych z ziem lennych: Kurlandii i Prus Książęcych.

a niemoc względem trwałego pomieszczenia zmysłów deklarowaną być nie może, tylko przez sejm gotowy większością wotów trzech części przeciwko czwartej izb złączonych. W tych przeto trzech przypadkach prymas Korony Polskiej sejm natychmiast zwołać powinien, a gdyby prymas tę powinność zwłóczył, marszałek sejmowy listy okólne do posłów i senatorów wyda. Sejm gotowy urządzi kolej zasiadania ministrów w regencji i królową do zastąpienia króla w obowiązkach jego umocuje. A gdy król w pierwszym przypadku z małoletności wyjdzie, w drugim, do zupełnego przyjdzie zdrowia, w trzecim z niewoli powróci, regencja rachunek z czynności swoich oddać mu powinna i odpowiadać narodowi za czas swego urzędowania tak, jak jest przepisano o straży, na każdym ordynaryjnym sejmie, z osób i majątków swoich.

X. Edukacja dzieci królewskich

Synowie królewscy, których do następstwa tronu konstytucja przeznacza, są pierwszymi dziećmi ojczyzny, przeto baczną o dobre ich wychowanie dla narodu należy, bez uwłoczenia jednak prawom rodzicielskim. Za rządu królewskiego sam król strażą i wyznaczonym od stanów dozorcą edukacji królewiczów wychowaniem ich zatrudniać się będzie. Za rządu regencji też z wspomnianym dozorcą edukacji ich powierzona mieć sobie będzie. W obydwu przypadkach dozorca, od stanów wyznaczony, donosić winien na każdym ordynaryjnym sejmie o edukacji i postępkach królewiczów. Komisji zaś edukacyjnej powinnością będzie podać układ instrukcji i edukacji synów królewskich do potwierdzenia sejmowi, a to, jednostajne w wychowaniu ich prawidła wpajały ciągle i wcześniej w umysły przyszłych następców tronu religję, miłość cnoty, ojczyzny, wolności i konstytucji krajowej.

XI. Siła zbrojna narodowa

Naród winien jest sobie samemu obronę od napaści i dla przestrzegania całości swojej. Wszyscy przeto obywatele są obrońcami całości i swobód narodowych. Wojsko nic innego nie jest, tylko wyciągnięta siła obronna i porządna z ogólnej siły narodu. Naród winien wojsku swemu nadgrode i poważanie za to, iż się poświęca jedynie dla jego obrony. Wojsko winno narodowi strzeżenia granic i spokojności powszechnej, słowem winno być jego najsilniejszą tarczą. Aby przeznaczenia tego dopełniło niemylnie, powinno zostawać ciągle pod posłuszeństwem władzy wykonawczej, stosownie do opisów prawa, powinno wykonać przysięgę na wierność narodowi i królowi i na obronę konstytucji narodowej. Użytem być więc wojsko narodowe może na ogólną kraju obronę, na strzeżenie fortec i granic, lub na pomoc prawu, gdyby kto egzekucji jego nie był posłusznym.

*Kazimierz książę Sapieha, generał artylerii lit., marszałek konfederacji W.Ks.Lit.
Stanisław Nałęcz Małachowski, referendarz w. kor., sejmowy i konfederacji pro-
wincji koronnych marszałek.*

*Józef Korwin Kossakowski, biskup inflancki i kurlandzki, n. koadiutor biskup-
stwa wileńskiego jako deputowany.*

*Antoni książę Jabłonowski, kasztelan krakowski, deputat z senatu z Małej Pol-
ski.*

*Symeon Kazimierz Szydłowski, kasztelan żarnowski, deputowany z senatu z pro-
wincji małopolskiej mp.*

*Franciszek Antoni na Kwilczu Kwilecki, kasztelan kaliski, deputowany do kon-
stytucji z senatu z prowincji wielkopolskiej.*

*Kazimierz Konstanty Plater, kasztelan generału trockiego, deputowany do kon-
stytucji z senatu W. Ks. Lit.*

*mp. Walerian Stroynowski, podkomorzy buski, poseł wołyński, z Małopolski de-
putat do konstytucji.*

*Stanisław Kostka Potocki, poseł lubelski, deputowany do konstytucji z prowincji
małopolskiej*

*mp. Jan Niepomucen Zboński, poseł ziemi dobrzyńskiej, deputowany do konsty-
tucji z prowincji wielkopolskiej*

*mp. Tomasz Nowowiecki, łowczy i poseł ziemi wyszogrodzkiej, deputowany do
konstytucji z prowincji wielkopolskiej.*

*Józef Radzicki, podkomorzy i poseł ziemi zakroczymskiej, deputowany do kon-
stytucji z prowincji wielkopolskiej*

mp. Józef Zabiello, poseł z Księstwa Żmudzkiego, deputowany do konstytucji.

*Jacek Puttkamer, poseł województwa mińskiego, deputowany do konstytucji z
prowincji W. Ks. Lit.*